

Neo-Liberalizm, Kentleşme ve Toplumsal Hareketler:

Bir Sınıf Mücadelesi Alanı ve Konusu Olarak
Kent

Şafak Aykaç

İÇİNDEKİLER

1) GİRİŞ	3
2) NEO-LİBERALİZM VE KENT	4
2.1) Kentsel Mekânın Ekonomik, Siyasi ve Toplumsal Boyutları	4
2.2) Neo-Liberal Dönüşüm ve Küreselleşme	7
2.3) Girişimci ve Rekabetçi Neo-Liberal Kent	9
3) BİR TOPLUMSAL MÜCADELE ALANI VE KONUSU OLARAK KENTLEŞME	13
3.1) Kent Hakkına Doğru	20
4) SONUÇ	21
KAYNAKÇA	23

1) GİRİŞ

Modernitenin tarihine bakıldığında görülmektedir ki, kent mekânı her zaman toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin merkezinde yer almıştır. Kurulu düzene karşı çıkan bütün hareketler kent mekânında örgütlenerek başlamış, mücadelesini bu mekânda vermiş ve zaferini ya da yenilgisini aynı mekânda karşılamıştır. Etimolojik olarak Fransızca surlarla çevrili şehir, sur içi anlamına gelen *burgeis* kökünden gelen "burjuvazi"nin bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıktığı yer, adı üzerinde, kentlerdir. Bunun sonucunda burjuva demokrasisinin merkezi de kenttir. Sanayileşme süreci de yine kentsel bir süreç olarak yaşanmıştır. Bütün bunları anlamı, içinde bulunduğumuz modern toplum bir kent toplumdur ve kendinden önceki dönemden tam da bu özelliği ile ayrılmaktadır.

Günümüzün ironisi, günümüz modern toplumunun temellerini kuran kentli liberal siyasal sistem son otuz yılda bürüdüğü yeni siyaset tarzı ile bu kentleri yok etmeye koyulmuştur. Neo-liberalizm öncüllerinin yarattığı toplumsal ve siyasal kente tam anlamıyla savaş açmış ve kentlerin yıkıcı bir dönüşüm sarmalına girmesine neden olmuştur. Kentin ve demokrasinin özünü oluşturan unsurları yok etmekte ve kent mekânını kapitalist birikim stratejisinin kısa vadeli çıkarlarına terk etmektedir. Kitleler ise, neo-liberalizmin kente yönelik bu saldırısı karşısında sessiz kalmamaktadırlar. Farklı yerellikler kendilerine özgü kent-odaklı karşı-hareketlerini inşa etmektedirler. Böylece tarihsel bağlamda bir kez daha kurulu düzen içi ve karşıtı toplumsal güçler kentsel mekânda karşı karşıya gelmektedirler. İşte bu çalışmanın amacı da neo-liberalizmin kentsel mekânda yarattığı bu dönüşümün ve ona karşı oluşan toplumsal hareketlerin sınıfsal bağlamda bir analizini yapmaktır.

Çalışma kapsamında öncelikle kent olgusu toplumsal, siyasal ve ekonomik bağıntıları itibariyle ele alınmıştır. Ardından bugünkü durumun ana belirleyeni olan neo-liberalizmin ve küreselleşmenin genel olarak nasıl bir dönüşüme tekabül ettiği analiz edilerek yarattığı kopuşların boyutları gösterilmeye çalışılmıştır. Daha sonra kent mekânı özelinde neo-liberalizmin "getirdikleri" ve "götürdükleri" ele alınmıştır. Böylece son bölümde ele alınacak toplumsal hareketlerin neye karşı çıkış olduğunun gösterilmesi amaçlanmıştır. Son bölümde de küreselleşen kentlerin yarattığı toplumsal sorunlar ve kent hakkının gündeme gelişi ele alınmıştır.

2) NEOLİBERAL KAPİTALİZM VE KENT

2.1) Kentsel Mekânın Ekonomik, Siyasal ve Toplumsal Boyutları

Tarihsel süreç boyunca hiç bir zaman şehir salt bir fiziksel mekân ve basitçe aynı mekân içinde yaşayan insanlar topluluğu olarak görülmemiştir. Demokrasinin temellerinin atıldığı antik dönem Yunan şehir-devletlerinde ve filozoflarında görüleceği üzere, kent ancak siyasal, ekonomik ve toplumsal boyutları ile bir arada ele alındığında anlaşılabilir. Başka bir deyişle, kent üzerine yürütülecek her yaklaşım, her tartışma, her kuram kentlileri de içermek zorundadır. Bu durum tersi içinde geçerlidir, yani toplumu ve toplumsal yapının her hangi bir unsurunu ele alacak her çalışma kenti ve kentliliği de kapsamına almak zorundadır. Henri Lefebvre'in ısrarla vurguladığı gibi, sanayileşmenin başlangıcından beri, giderek artan bir ivmeyle, "toplum bir bütün halinde" kentleşmektedir ve bunun sonucunda ortaya çıkan toplumda "kent toplumu" dur.¹

Kuramsal düzlemde kent, bir toplumsal bütünlük, Lefebvre'in deyişiyle "*homo urbanicus*" olarak adlandırılabilen bir genel insan tipi olarak imgelemektedir.² Bu imgelemde insan topluluğu sadece kentte yaşamaları ile değil, aynı zamanda toplumsal sınıflardan, sınıf çatışmalarından ve diğer bağlarından bağımsız olarak bir araya gelmiş "özgür yurttaşlar" topluluğu olarak yer alır.³ Jordi Borja'da kökeni Babil Kulesi'ne kadar dayanan bu şehir mitine dikkat çeker; birbirinden farklı ama eşit insanların bir arada çalışarak kendi şehirlerini inşa ettikleri ve kendi özgül kimlikleri ile kendi kendilerini yönettikleri bir şehir.⁴ Bu ideal şehir, yurttaşlığın ve ilerlemeci yeniliğin kaynağı; demokrasinin varlığının ve ilerleyişinin asli mekânıdır.⁵ Diğer yandan, hem Antik-Yunan agora demokrasisinin kadınları, köleleri ve yabancıları dışarıda bıraktığı göz önüne alındığında hem de günümüz metropollerini sorunsallaştırıldığında yapılan idealleştirmelerin gerçeklikle örtüşmediği ortaya çıkacaktır. Borja'nın da söylediği gibi, toplumsal ayrışmaları, işlevsel uzmanlaşmaları, sınıf temelli soylulaştırılmış alanları, "müzeleştirilmiş" şehir merkezleri ile karakterize olan metropoller, hiç de Babil mitindeki gibi eşit ve özgür yurttaşlar bütünlüğü tablosu sergilememektedir.

¹ Henri Lefebvre, **Kentsel Devrim**, Çev. Selim Sezer, İstanbul: Sel Yayınları, Eylül 2013, s. 7.

² Henri Lefebvre, **Writings on Cities**, Çev. ve Ed. Eleonore Kofman ve Elizabeth Lebas, Oxford: Blackwell, 2000, s. 97.

³ A.g.e.

⁴ Jordi Borja, "Democracy in Search of the Future City", **Cities for All: Proposals and Experiences towards the Right to the City**, Ed. Ana Sugranyes ve Charlotte Mathiver, Santiago: Habitat International Coalition (HIC), 2010, s. 29.

⁵ A.g.e., s. 30.

Aksine bu metropoller son derece heterojenleşmiş, kompartımanlara ayrılarak (gettolaşmış) bütünlüğünü kaybetmiştir toplumsal yapının üreticisi ve yeniden üretici olmuşlardır.⁶

Kent sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin iç içe geçtiği bir mekândır. Mekânsallık ve kent üzerine çalışmalar yapmış en önemli düşünürlerden biri olarak Lefebvre, mekânın ideolojiden ve politikadan arındırılmış bir bilim nesnesi gibi ele alınamayacağını söyler.⁷ Bu politik mekân aynı zamanda, üretici güçlerle bağlantılı olarak mülkiyet ilişkilerinin içsel olarak yer aldığı toplumsal bir ilişkidir.⁸ Kentlerin bugünkü durumları düşünüldüğünde, özellikle iktisadi ilişkilerin baskın geldiği birer mekân olarak tanımlanabilirler. Ancak tarihsel olarak el alındığında, mekansal bir nicelik olarak şehir her daim mübadele ve ticaretin baskın olduğu bir alan olmamıştır. Başlangıçta şehir "politik şehir"dir; mübadele ve ticaret yerleri ve bu işlerle uğraşan insanlar politik şehirden dışlanmışlardır. Bu insanların ve ticari faaliyetlerinin şehre entegrasyonu yüzyıllar boyunca devam etmiş ve ancak Ortaçağ'ın sonlarında kente nüfuz edebilmiştir.⁹ Kapitalizmin egemen olduğu döneme gelindiğinde ise artık kentin sosyal, siyasal, kültürel yapısı ile ekonomik yapı arasında inkâr edilemez bir ilişki vardır. Elbette modern kent sadece kapitalist ekonominin bir aracı ve/veya ürünü olarak okunamaz. Kent bundan çok daha fazlasıdır. Lefebvre'in de vurguladığı gibi, kent sadece ekonomik yapının yüzeyinde yer alan bir "üst yapı", "büyümenin ve üretici güçlerin basit bir sonucu olarak" ele alınmamalıdır.¹⁰ Çünkü kent, "tek başına değilse bile, üretim ilişkilerini dönüşüme uğratar", "mekan ve mekan politikası, toplumsal ilişkileri 'ifade eder'; fakat aynı zamanda onu etkiler de".¹¹

Tarihsel açıdan her dönemin toplumsal yapısının, üretim tarz ve ilişkilerinin içinde şekillendikleri ve şekillendirdikleri spesifik mekânları vardır. Bu bağlamda kapitalizmde üretim ilişkileriyle, mülkiyet ilişkileriyle ve üretim tarzıyla doğrudan ilintili kendine özgü bir mekânsallığı vardır. Lefebvre'e göre, sanayileşme ve sanayileşme-sonrası kapitalizmin mekânının dört temel işlevi vardır.¹² Birincisi olarak, mekan mübadele ağlarını, hammaddeleri akışını ve enerji kaynaklarını üzerinde barındıran ve aynı zamanda miktarının belirlenmesinde etkili bir **üretim aracı**dır. İkinci olarak, mekân diğer üretim faktörleri gibi üretim için tüketilen bir **tüketim nesnesi**dir. Üçüncüsü, mekân devletin egemenliğini ilan ettiği ve

⁶ A.g.e., s. 30.

⁷ Henri Lefebvre, **State, Space, World: Selected Essays**, Ed. Neil Brenner ve Stuart Elden, Çev. Gerald Moore, Neil Brenner ve Stuart Elden, Minneapolis: University of Minnesota, 2009, s. 170.

⁸ A.g.e., s. 186.

⁹ Lefebvre, **Kentsel Devrim**, s. 14.

¹⁰ A.g.e., s. 19.

¹¹ A.g.e.

¹² Lefebvre, **State, Space, World**, s. 188.

kontrol altında tuttuğu **politik araçtır**. Dördüncü olarak da, mekân **sınıf çatışmasına müdahale** için kullanılan bir araçtır.

Kapitalizmin mekân ile kurduğu ilişki sistemin sürekliliği açısından kritik önemdedir ve modern kent ve kentleşme olguları göz önüne alındığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

David Harvey, kapitalizm ile kentleşme arasındaki ilişkiyi şu şekilde özetlemiştir:

"Kapitalizm, Marx'ın bize anlattığı gibi, mütemadi bir artı değer (kâr) arayışı üzerinde temellenir. Fakat artı değer üretmek için sermaye sahipleri artı ürün üretmek zorundadır. Bu ise kapitalizmin hiç durmadan, şehirleşmenin ihtiyaç duyduğu artı ürünü ürettiği anlamına gelir. İlişki aksi yönde de geçerlidir. Kapitalizm mütemadi olarak ürettiği artı ürünün soğurulması için şehirleşmeye ihtiyaç duyar. Böylelikle kapitalizmin gelişimi ve kentleşme arasında içsel bir bağlantı ortaya çıkar. Öyleyse kapitalist üretimin zamanla artış grafiği ile dünya nüfusunun kentleşmesi çizdiği grafik arasında büyük oranda paralellik olması şaşırtıcı sayılmamalı."¹³

Görüldüğü üzere, kapitalizm kentleşmeyi, kentleşme de kapitalizmi beslemektedir. Nihayetinde kent-kır karşıtlığını düşündüğümüzde, kapitalizmin geliştiği ve serpildiği asıl mekân kentlerdir. Kapitalizm kronik döngüsel krizlerinden çıkış yolu ararken de kentleşmeyi etkin bir şekilde kullanmaktadır. Atıl sermaye ve atıl işgücü fazlasının bir araya geldiği ve hem siyasal hem de ekonomik yönden sarsıcı krizlerin yaşandığı dönemlerde iktidarlar geniş çaplı altyapı yatırımları ve kentlerin yeniden imarı ile krizi aşma yoluna girebilmektedir. III. Napolyon'un demiryolu inşaatları, Süveyş Kanalı, liman inşaatları gibi büyük çaplı yatırımları ve Haussmannlaşmış Paris'i, bunun tarihsel açıdan hem ilk hem de en çarpıcı örneklerinden biridir.¹⁴ II. Dünya Savaşı'nın ertesinde yaşanan ekonomik krize çözüm üretebilmek amacıyla Haussmann'ın yaptığına çok benzer bir kentleşme hamlesini bu sefer Robert Moses'ın New York'unda ortaya çıkar.¹⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere, kentleşme kapitalizm açısından sermaye ve işgücü fazlasını soğurmanın çok temel yöntemlerinden biri olmuştur.

Harvey'nin vurguladığı gibi, küreselleşme ile birlikte "kentleşme hiper-kentleşmeye evrildi, kentlerde yaşayan nüfus son otuz yılda 2 kat arttı, "kentleşme hızı dünya nüfusunun uzamsal düzeninde ekolojik, politik, ekonomik ve toplumsal anlamda çok büyük bir devrime yol açacak kadar arttı" ve "küresel düzeyde ekonomi-politiğin işleyişini hızla dönüştüren dünya kentleri ve kent sistemleri oluştu".¹⁶ 2000'li yıllara gelindiğinde kentleşmenin yarattığı emlak piyasası patlaması kapitalizmin yukarı doğru hızlı ivmelenmesinin motor gücü durumundaydı,

¹³ David Harvey, **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru**, Çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul: Metis Yayınları, Temmuz 2013, s. 45.

¹⁴ **A.g.e.**, s. 47-48.

¹⁵ **A.g.e.**, s. 50.

¹⁶ David Harvey, **Umut Mekânları**, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 87.

ta ki 2008 krizine kadar.¹⁷ Sermayenin önemli bir kısmı yeni inşaatlar tarafından emilerek ekonomik büyüme sağlanıyordu ve pek çok ülkede yaşanan küreselleşmiş işleyiş tarzıydı.

2.2) Neo-liberal Dönüşüm ve Küreselleşme

II. Dünya Savaşı'nın sonundan 1970'lerin sonuna kadar Keynesyen ekonomi ve refah devleti politikalarının egemen olduğu dönemdir. Bu dönemde devletler ulusal ekonomiyi kontrolleri altında tutmuş ve talep-odaklı müdahalelerde bulunmuşlardır. Keynesyen dönemin kentleri de ulusal kontekst ile sınırlı kalmak şartıyla sermaye birikiminin ve toplumsal yeniden üretimin mekânı olmuşlardır.¹⁸ 1980'lerde neo-liberalizme geçişle birlikte devletlerin ulusal ekonomiyi kontrolleri giderek zorlaştı, onlarda talep-odaklı müdahalecilikten arz-odaklı müdahaleciliğe doğru geçiş yaptılar.¹⁹ Böylece yenilikçi, esnek ve dışa açık ekonomiler kurmaya giriştiler. Devletler ülke içi aktörlerin rekabetçi gücünü artırabilmek amacıyla geçmişteki sosyal politikalarını bırakarak emek piyasasını esnekleştirdiler ve piyasanın talebine bağımlı kıldılar.²⁰

Byron Miller'ın da dikkat çektiği gibi, neo-liberalizm aslında pek çok şeyi bir arada temsil eden, yani bu anlamda geniş bir kavramdır. Ancak neo-liberalizm temel olarak, Fordizmin reddi ve ulus devletinin dönüştürülmesi olarak ele alınırsa üç ana yönelim olduğu görülecektir:²¹ (1) Devletin sorunluluklarının yeniden organize edilmesi ve böylece aynı anda hem merkezi işlevlerin yerel ölçeğe indirilmesi hem de düzenleyici/kural koyucu işlevlerin ulus-üstü kurumlara doğru yükselişi; (2) Kaynakların toplumsal dağıtımını yapan kurum ve pratiklerin özelleştirilmesi (Bunun sonucunda politikadaki karar verme süreçleri de değişir ve demokratik müzakerenin yerini piyasa-odaklı model alır.) (3) Piyasa ideolojisinin "zaferi" sonucunda piyasanın en iyi ve etkili şekilde kaynak dağılımını ve toplumsal istikrarı sağlayacağına dair inancın yayınlaşması.

Neo-liberalizme geçişle birlikte, kenti ve kentleşme sürecini de doğrudan etkileyen bir kamu yönetimi dönüşümü yaşanıyor. İngilizce yazında *New Public Management* olarak geçen, Yeni Kamu Yönetimi ile özel sektöre haiz olan yönetim teknikleri kamu sektöründe de

¹⁷ Harvey, **Asi Şehirler**, s. 52-53.

¹⁸ Bob Jessop, "Globalisation, Entrepreneurial Cities and the Social Economy", **Urban Movements in a Globalising World**, Ed. Pierre Hamel, Henri Lustiger-Thaler ve Margit Mayer, New York: Taylor & Francis e-Library, 2005, s. 84.

¹⁹ **A.g.e.**, s. 86.

²⁰ **A.g.e.** s. 87.

²¹ Byron Miller, "Modes of Governance, Modes of Resistance: Contesting Neoliberalism in Calgary", **Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers**, Ed. Helga Leitner, Jamie Peck ve Eric S. Sheppard, New York: The Guilford Press, 2007, s. 225.

kullanılmaya başlıyor. Bu dönüşümün temel özellikleri Birleşik Krallık'ta Thatcher, ABD'de Reagan ve Yeni Zelanda'da 1984 İşçi Partisi'nin yaklaşık aynı dönemlere denk düşen iktidarları döneminde birbirine çok benzer bir şekilde kamu sektörünü neo-liberal ekonomiye ekleme girişimleri etrafında net bir görünüm kazanmaktadır. Bu Yeni Kamu Yönetimi yönelimi çeşitli örneklerde farklı isimlerle karşımıza çıksa da her örnekte temel muhtevası ortaktır. Bunlar, performansa dayalı yönetimin gelişmesi, daha rekabetçi bir kamu sektörüne geçiş, kamu hizmetlerinde yurttaşlara kalite ve seçim şansının sunulması ve merkezi hükümetin icrai rolü yerine stratejik rolünün güçlendirilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.²² Yeni Kamu Yönetimi'nin genel teorik yaklaşımına göre, kamu sektörü alanı işletmecilik anlayışı, teknikleri ve değerleri ithal edilerek geliştirilmelidir. Kamu sektörüne yönelik bu temel anlayış dönüşümünün spesifik pratiklere yönelik etkisi şu şekillerde ortaya çıkmaktadır: özellikle çıktıları hesaplanabilirliği üzerinden bir performans değerlendirme sistemine yönelmesi; büyük ve çok işlevli kurumsal yapılar yerine yatay olarak örgütlenmiş, küçük ve uzmanlaşmış yarı-otonom kurumların tercih edilmeye başlanması; rekabetçilik, performans odaklı ücretlendirme gibi piyasa tipi mekanizmaların yaygınlaştırılması; kamu hizmeti kullanıcılarının müşterilere dönüştürülmesi.²³

Keynesyen refah devletinden neo-liberal rejime geçişin bir diğer adı da küreselleşmedir. Özellikle ulus devletlerin kontrolleri altındaki ekonominin sınırları aşarak uluslararası aktörlerin etkinliğinin arttığı bir yapıya geçmesi bağlamında küreselleşmeden bahsedilir. Jessop'a göre, küreselleşmenin biri yapısal diğeri stratejik iki boyutu vardır.²⁴ **Yapısal olarak** küreselleşme, önceden ulusal çap ile sınırlı kalan bir takım faaliyetler daha küresel bir boyuta ulaştılar ve küresel ölçekte daha hızlı etki eder oldular. **Stratejik olarak** küreselleşme de, aktörlerin faaliyetlerini artık küresel çapta stratejilere göre koordine eder hale gelmesidir.

Küreselleşme devletler üzerinde önemli bir rekabet baskısı yarattı ve bunun sonucunda devletler rekabetçi gücü arttırmak adına sosyal ve ekolojik konulardaki düzenlemeleri kaldırmaya ve bu alanları kuralsızlaştırmaya/serbestleştirmeye başladılar.²⁵ Bunun anlamı, daha önceleri sıkı kurallara bağlanmış istihdam gibi alanların esnekleştirilmesiydi. "Esnek birikim stratejisi" neo-liberal kapitalizmin en temel karakteristiğidir. Ücretli emek açısından

²² Christopher Pollitt, Sorin Dan, **The Impacts of the New Public Management in Europe: A Meta-Analysis**, European Commission: COCOPS Work Package 1 - Deliverable 1.1, s.5, http://www.cocops.eu/wp-content/uploads/2012/03/WP1_Deliverable1_Meta-analysis_Final.pdf [14.01.2014].

²³ **A.g.e.**, s. 5-6.

²⁴ Jessop, **a.g.e.**, s. 82.

²⁵ Roland Roth, "New Social Movements, Poor People's Movements and the Struggle for Social Citizenship", **Urban Movements in a Globalising World**, Ed. Pierre Hamel, Henri Lustiger-Thaler ve Margit Mayer, New York: Taylor & Francis e-Library, 2005, s. 26.

bu esnekliğin anlamı güvencesizleşme ve belirsizliklerin artmasıydı. Bu durum kenti temelde etkiledi; merkez ile çeper arasındaki kutuplaşma ve ayrışma arttı.²⁶ Sonraki bölüm bu konuyu, yani neo-liberalizmin kentsel mekânda yarattığı dönüşüm ele alacaktır.

2.3) Girişimci ve Rekabetçi Neo-Liberal Kent

Kapitalizmin refah devletinden neo-liberal küreselleşme evresine geçişi, bütün devlet politikalarında olduğu gibi kentleşme alanında da köklü dönüşümleri beraberinde getirdi. Özellikle metropol olarak da adlandırılan kentler bu süreçten en çok etkilenen kentler oldular. *Küresel kent* ya da *dünya kenti* de denilen bu kentler arasında bir küresel bir hiyerarşi ve ciddi bir rekabet ortaya çıktı.

Margit Mayer'e göre, bu küresel kent konseptinin yükselişiyle birlikte kentleşmede üç temel gelişme yaşanmıştır: kentsel gelişim rekabetçi bir form almıştır; geleneksel refah hakları erozyona uğramıştır; kentin siyasal sistemi genişleyerek yönetimden yönetişime geçilmiştir.²⁷ Evelyn S. Ruppert'ta bu neo-liberal dönüşümü, yerel yönetim yapı ve kurumlarının demokratik ve temsili formdan profesyonelleşmiş, piyasalaşmış, girişimci ve işletmeci bir forma geçişi olarak tanımlıyor.²⁸ Bu süreçte orta ve küçük kentler ise küreselleşme ile ölçek olarak daha az bağlantılı olduklarından daha geri planda kaldılar. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde her hangi bir kent değil, neo-liberal küreselleşmenin etkilerinin en açık şekilde görüldüğü yerler olmaları nedeniyle metropoller üzerinde durulmaktadır.

Küreselleşmenin en temel özelliklerinden biri ekonomik yapının kontrolünü ulus devletlerin merkezi kontrolünden çıkararak ademi merkezileştirme eğilimidir. Ekonomik faaliyet ve müdahaleler artık ulusal bazda değil, daha aşağıda, bölgesel ve yerel bazda yapılmaktadır. Başka bir deyişle, artık bölgeler ve yereller "parayı yeniden değerlendirici" rollerini ön plana çıkararak rekabette öne geçebilmek için mücadele etmektedirler ve bu rekabetçilik hali dinamik ve ilişkisel bir süreç olarak işlemektedir.²⁹ Küresel kentler işte bu küresel ve ekonomik rekabetin başat aktörleri olarak belirlemektedir. Küresel ekonomik rekabet kentlere, küresel bağlama uyum sağlayabilmeleri için ekonomik rollerini yeniden tanımlamaları, girişimci ve ileriye yönelik stratejiler oluşturmaları ve kentsel mekânı bir piyasa haline

²⁶ A.g.e.

²⁷ Margit Mayer, "Urban Social Movements in an Era of Globalisation", **Urban Movements in a Globalising World**, Ed. Pierre Hamel, Henri Lustiger-Thaler ve Margit Mayer, New York: Taylor & Francis e-Library, 2005, s. 141-142.

²⁸ Evelyn S. Ruppert, "Who Governs the Global City?", **Democracy, Citizenship and the Global City**, Ed. Engin F. Isin, London & New York: Routledge, 2000, s. 275.

²⁹ Jessop, a.g.e., s. 83.

getirerek rekabetçiliklerini artırmaları yönünde baskı oluşturuyor.³⁰ Kentin küresel ekonomide rekabet gücünü artırma yolunda en yaygın kullanılan araçlardan biri bir dizi teşvik ile şehre yabancı yatırım çekmek şeklindedir. Özellikle de uluslararası menşeli şirketlerin mega-yapıları inşasını teşvik ve onlar üzerinden şehir merkezini bir tür "hizmet endüstrisi komuta merkezi" haline getirmeye çabalanmaktadır.³¹

Neo-liberal kentleşme yazınında kullanılan önemli bir kavram da "girişimci şehirler"dir. Girişimcilik anlayışı da rekabetçi gücü arttırmaya yönelik bir yaklaşımdır. Jessop'a göre, bir kentin girişimci olabilmesi bir kaç alanda yapacağı dönüşümle bağlantılıdır.³² (1) Yaşam, iş, üretim, hizmet ve tüketime yönelik yeni kent mekânları yaratılmalı ve bu mekânların bütünleşik ulaşım ağları ve sınır-ötesi bölgelerle bağlantı kapıları olmalı; (2) ABD'deki "silikon vadisi" örneğinde olduğu gibi, yeni mekân üretim yöntemleri ile belirli mal/hizmet üretimi ya da faaliyetlere avantajlı spesifik mahaller geliştirilmeli; (3) Soylulaştırma gibi yeni alanlar yaratarak ya da tüketici grupların kentsel konumlarını yeniden ayarlayarak yeni piyasalar açmak; (4) Arz cephesinin rekabetçiliğini güçlendirecek yeni kaynaklar bulmak; (5) Dünya kenti olma iddiası ile kentsel hiyerarşiyi yeniden kurmak.

Lefebvre, tarihsel süreç içerisinde oluşmuş kentin artık yaşamadığını ve toplumsal bir yaşam alanı olarak görülmediğini söyler. Çünkü kapitalizm şehri turistlere yönelik bir tüketim nesnesine ve estetizm adına pitoresk bir manzaraya indirgemıştır.³³ Kapitalizmin kente yaklaşımı bu kadar sınırlı bir alanda kalmasa da, Lefebvre kapitalizm ile kent arasındaki ilişkide kritik bir noktaya işaret etmektedir. Neo-liberal ekonomi açısından kent, hem birikim stratejisi açısından hayati kaynakları içeren bir mekândır hem de kentin kendisi bizzat pazarlanabilir bir üründür.

Öncelikle Harvey'nin de işaret ettiği gibi, kent devasa bir kaynaklar sistemidir³⁴ ve bunlar yeri isteğe göre değiştirilemeyen kaynaklardır. Sınıflı toplumun kentinde kaynakların kullanımında bir "kıdem sırası" vardır ve en alttakiler çoğunlukla kaybedenlerdir.³⁵ Yoksullar üzerinde durduğu sürece ne kiralar artacak ne de sermaye buradaki artı-değere el koyabilecektir. Bu nedenle yoksulların sürülmesi ve kentin merkezinde yepyeni rant alanları açılması yoluna gidilmekte ve kentsel eşitsizlikler daha da arttırılmaktadır. Piyasa ile

³⁰ Ruppert, **a.g.e.**, s. 281.

³¹ Mayer, **a.g.e.**, s. 143.

³² Jessop, **a.g.e.**, s. 89-90.

³³ Lefebvre, **Writings on Cities**, s. 148.

³⁴ David Harvey, **Sosyal Adalet ve Şehir**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 68.

³⁵ **A.g.e.**, s. 77.

bütünleşen modern kent, böylece açıkça yoksullardan ve kamu ihtiyaçlarından ziyade zenginlere ve özel tüketime hizmet eder hale gelmektedir.³⁶ Kapitalizmin artı-değer üreticisi ve soğurucusu kentleşme ilk olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olabilir fakat bugün küreselleşmenin de etkisiyle dünyanın her yerindeki metropollerinde benzer bir süreç devam etmektedir:

"Önceki evrelerin hepsinde olduğu gibi, kentsel süreçte bu son dönemde görülen radikal yayılma da yaşam tarzlarında akıl almaz dönüşümleri beraberinde getirdi. Kaliteli şehir yaşamı parası olanlar için meta haline aldı. Tüketim kültürü, turizm, kültürel ve bilgiye dayalı endüstrilerin yanı sıra, mütemadiyen başvurulmuş temaşa ekonomisi, Hindistan ve Çin'de dahi kentsel siyasal iktisadın başlıca veçheleri haline geldi. Gerek kentsel yaşam tarzı seçimleri ve tüketici alışkanlıklarında, gerekse kültürel formlarda piyasa nişlerinin oluşumunu desteklemek yönündeki postmodern eğilim, günümüzde şehir deneyimini piyasada seçim özgürlüğü halesi ile donatmaktadır - yeter ki paranız olsun ve yasadışı faaliyetlerle ve hile hurdayla (ki her yerde artışa geçmiş vaziyettedir) servetin yeniden dağıtımının özelleşmesine karşı kendinizi koruyabilir durumda olun. Alışveriş merkezleri, çok katlı sinemalar ve hipermarketler mantar gibi bitiyor (her birinin inşası büyük şirketlerin elinde) keza fast food ve butik ürünler de; Sharon Zukin'in "kapuçino ile uyuşturmak" dediği şey her yerde karşımıza çıkıyor."³⁷

Kimi meskun mahallerin toptan yıkılarak yeniden inşa edilmesi, devasa gökdelenlerin arka arkaya yükselmesi, otoyol yapımı söz konusu olduğunda hiçbir değer, norm ya da özelin kalmaması³⁸ ve benzeri pek çok örnek kapitalizmin kenti salt ekonomik bir mekan olarak işletmesinin ötesinde bir duruma işaret etmektedir. Kongre kompleksleri, küresel otel zincirleri için kentin merkezi yerlerinde yer açılması, limanlar ve havaalanları gibi dışarıdan erişimi kolaylaştırıcı yatırımlar, şehirlerin markalaşması, spor organizasyonları ve hatta olimpiyatlar kentin kendisini bir meta haline getirmektedir. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm uygulamaları birer pazarlama stratejisidir.³⁹ Harvey'nin "tekel rantı" şeklinde kavramsallaştırdığı, şehrin benzersizliği, otantikliği, münferitliği, özel olma iddiası üzerinden⁴⁰ dünya çapındaki pazarda şehirler birer pazarlama nesnesi şeklinde metalaşmaktadır. Öte yandan bu rant mücadelesi kendi iç çelişmesini de beraberinden getirmektedir. Kent simgesel sermayesi üzerinden "tekel rantı"nda ne kadar başarılı olursa,

³⁶ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 96.

³⁷ Harvey, **Asi Şehirler**, s. 56.

³⁸ Başbakan Erdoğan'ın, ODTÜ'de öğrencilerin yol inşaatı üniversite ormanından geçtiği için gerçekleştirdikleri protestolara karşı "yol için gerekirse cami bile yıkılır, o cami başka yere yapılır. Çünkü yol medeniyettir..." sözü üzerinden otoyol inşaatını savunması, bu kentleşme yıkıcılığının sınır tanımazlığının yakın tarihli bir örneğini göstermektedir.

³⁹ Ruppert, **a.g.e.**, s. 281.

⁴⁰ Harvey, **Asi Şehirler**, s. 158. Ayrıca Olimpiyatlar ve kentleşme ilişkisi için bkz. Marc Perelman, **Barbaric Sport: A Global Plague**, çev. John Howe, New York: Verso, 2012.

çokuluslu şirketler ve markalar için o kadar cazipleşir ve "egemen batı dünyası" tarzında gelişimiyle başlangıçta elde ettiği ayrıcalık göstergelerini teker teker kaybetmeye başlar.⁴¹

Dünya kenti olma yaklaşımı şehirlerin markalaşması konusunda ana belirleyendir. Bir akademisyen, mimar ve şehir plancısı olan Arif Hassan Asya-Pasifik ülkelerinde yıllar içinde biriktirdiği pratik deneyimleri üzerinden kaleme aldığı *The World Class City Concept* metninde dünya şehri olma stratejilerinin bir dizi ortak uygulamasına işaret eder:⁴² (1) Diğerlerinden daha büyük olmak gibi bir özellik üzerinden ilerleyen simgesel bir mimari; (2) Olimpiyatlar ya da FIFA Dünya Kupası gibi dev organizasyonlara ev sahipliği yapmak; (3) Var olan yerleşim yerlerini iyileştirmek yerine çok katlı konutlar inşa etmek; (4) Turizme hitap etmek; (5) Geleneksel pazarların yerine alış-veriş merkezleri inşa etmek; (6) Otomobil kısıtlamaları ve farklı trafik yönetimleri yerine köprülü kavşaklar, tüneller ve otoyollar trafik sorununa etkisiz çözümler aramak; (7) Yoksul nüfusu şehir merkezinden çepere sürmek ve böylece şehir merkezinde mega-projelere yer açmak.

Bütün bu örneklerde de görüldüğü üzere, kentin merkezi nitelikli kamusal mekânları piyasa ile bütünleştirilmektedir ve Janine Brodie'nin de belirttiği gibi, piyasalaşmış kamusal mekânlar demokratik topluluklar, normlar ya da oйдаşma yaratmazlar.⁴³ Daha ziyade küresel tüketim kültürünün kimlik ve zevklerini öğretici bir rol oynarlar. Başka bir deyişle, Antik-Yunan'da yurttaşların buluştuğu, tartıştığı ve müzakere ettiği agora, yani kamusal alan modern kentte de sokaklar, meydanlar, parklar gibi mekânlar şeklinde bir anlamıyla var olmaya devam ediyordu. Fakat neo-liberalizm ile kamusal alanın bütünüyle piyasalaştırılması sonucunda işlevi tüketime indirgenmiş oldu. Bu da bir anlamda kentsel mekândan demokrasinin dışlanması anlamına gelmektedir. Ayrıca kenti girişimci ve rekabetçi yapma stratejileri sadece yerel yönetim pratikleri ile de oluşturulmuyor. Rupert'ın da işaret ettiği gibi, kenti dönüştürücü pratikleri önemli bir kısmı da çoğunlukla yarı-özerk, seçimle kurulmamış, kamu-özel sektör ortaklığı ile oluşturulmuş heyet ya da şirketler üzerinden yürütülmektedir.⁴⁴ Bunun sonucunda özel sektör kentin yönetimi üzerinde daha fazla hak kazanıyor ve "özel amaçlı otoriteler" karar verme süreçlerini toplumdan izole ederek kamusal katılıma

⁴¹ Harvey, **Asi Şehirler**, s. 160.

⁴² Arif Hassan, "The World Class City Concept and its Repercussions on Urban Planning for Cities in the Asia Pacific Region", **Cities for All: Proposals and Experiences towards the Right to the City**, Ed. Ana Sugranyes ve Charlotte Mathiver, Santiago: Habitat International Coalition (HIC), 2010, s. 293.

⁴³ Janine Brodie, "Imagining Democratic Urban Citizenship", **Democracy, Citizenship and the Global City**, Ed. Engin F. Isin, London & New York: Routledge, 2000, s. 122.

⁴⁴ Ruppert, **a.g.e.**, s. 282.

kapatıyor.⁴⁵ Şehir planlaması pratikleri de kente yönelik stratejik kararların alınma süreçlerini kamusal katılıma kapatmanın temel yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşen kapitalizmde kente yönelik kararlar bir takım uzmanların "tartışılmaz üstün bilgilerine" emanet edilmektedir. Lefebvre'in çok daha erken tarihte tespit ettiği gibi, bu uzmanların planları üzerinden artık sermaye soğurulurken kentliler de planlama ve karar alma süreçlerinden bilimsellik kisvesi altında dışlanmaktadırlar:

"Strateji, mekanın basit bir şekilde, parça parça satışa konulmasından çok daha ileriye gitmektedir. Yaptığı şey mekanı artı-değer üretimine sokmak değildir yalnızca; bilgi ve karar merkezlerine tâbi olan üretimin bir bütün olarak yeniden örgütlenmesini hedefler. Şehircilik bu devasa operasyonun üzerini örter. Operasyonun temel özelliklerini, anlamını ve amacını gizler. Bunları, pozitif, hümanist, teknolojik bir görünüm altında saklar; kapitalist stratejidir bu; mekan üzerinde nüfuz, ortalama kârın azalma eğilimine karşı mücadele, vs. Bu strateji, "kullanıcı"yı ezer, "katılımcı" sıradan bir "sakin" haline gelir. Yalnızca mesken fonksiyonuna (fonksiyon olarak yaşam alanına) değil, mekanın artı-değeri gerçekleştiren alıcısı fonksiyonuna indirgenir. Mekan, fonksiyonların yerine dönüşür ve bunların içinde en önemlisi ve en fazla gizleneni şudur: toplumun bütününe fazla üretiminin (yani, kapitalist üretim biçiminde, toptan artı-değerin) yeni bir biçimde şekillendirilmesi, gerçekleştirilmesi, dağıtılması."⁴⁶

Yakın dönemde İstanbul'da başlayan ve halen devam eden kentsel dönüşüm projelerinin depreme karşı önlem ve dayanıksız binaların yıkılması olarak meşrulaştırıldığı düşünüldüğünde Lefebvre'in kırk yıl önce kaleme aldığı yukarıdaki satırlarının güncelliğini yitirmediği görülmektedir. Belediye çalışanı plancılar, inşaat mühendisleri, jeologlar gibi uzmanları eşliğinde kentsel dönüşüm girdiği mahallede bilimsellik ve zorunluluk tablosu çizerek kentlinin karşı söz söyleme kanallarını tıkamaktadır. Anayasal düzeyde kamu yararına yapılan bir idari işlem olarak tanımlanan "kamulaştırma", "acele kamulaştırma" adı altında bu mahalle yıkım ve yeniden inşalarında bir tür zor ve tehdit unsuru olarak kullanılarak yepyeni bir kamu tahayyülünün olduğunu da göstermektedir. Buradaki kamu hiç de idealize edildiği gibi toplumun genelini kapsayıcı değildir. Aksine, çok katlı binalardan oluşan, rezidanslar, ofisler, AVM'ler, oteller gibi uygulamalarla alt gelir gruplarını dışlayan ve üst gelir grubu ile sınırlı "kamusal" alanlar yaratılmaktadır.

3) BİR SINIF MÜCADELESİ ALANI VE KONUSU OLARAK KENTLEŞME

Sosyal bilimler yazınında toplumsal hareketler genellikle "eski" ve "yeni" toplumsal hareketler şeklinde iki gruba ayrılırlar. İşsizlik, yoksulluk veya konut gibi sorunlar üzerinden

⁴⁵ A.g.e.

⁴⁶ Lefebvre, **Kentsel Devrim**, s. 147.

yükselen sınıf tabanlı hareketler "eski" ya da "geleneksel" hareketler olarak adlandırılmaktadır. Buna karşılık ekoloji, çevre, toplumsal cinsiyet, barış, azınlık, insan hakları ve kent-odaklı hareketler de "yeni" sıfatıyla kullanılır. Tarihsel bağlamda toplumsal hareketlere bakıldığında ise, eski ve yeni hareketlerin dönüşümlü olarak yükseldiği ve düşüşe geçtiği dönemler vardır. Örneğin Roland Roth 1970'li ve 80'li yılları eski hareketlerin geri plana düşerken yeni hareketlerin (Roth bunlara "post-materyalist" diyor) güçlü bir kamusal görünürlük kazandığı bir dönem olarak tanımlıyor.⁴⁷ 1989 sonrasında ise, artan işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlar nedeniyle "eski konular" tekrar yükselişe geçerken "yeni konular" geri çekildi. 2000'li yıllar ise, yeniden "yeni toplumsal hareketlerin" yükselişe geçtiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yükselişte özellikle neo-liberal kentleşme stratejilerinin neden olduğu toplumsal sorunlar kritik bir role sahiptir.

Harvey'nin *Sosyal Adalet ve Şehir* çalışmasında da gösterdiği gibi, kentsel mekânın dönüştürülmesi ve yeniden biçimlendirilmesi salt fiziksel boyutlu, yani teknik ya da estetik bir iş değildir, derin sosyolojik etkileri vardır.⁴⁸ Daha da önemlisi, kentte gelirin yeniden dağıtılmasına yönelik olarak dönüşüm stratejileri piyasa odaklı işlediklerinde eşitsizlikleri azaltmaktan çok arttırmaktadırlar. Çünkü karmaşık kent dokusu sınıflı toplumun tüm unsurlarını içermektedir. Harvey'nin de belirttiği gibi, farklı sınıfların kentsel sistemin değişim hızına uyum oranı eşit değildir; kentsel hizmetlere erişebilirlik fiyatından, yakınlığın maliyetinden ve dışsallıktan işçi sınıfı daha fazla etkilenir.⁴⁹ Neo-liberal politikaların hegemonyası altında geçen yaklaşık otuz yıldan sonra görülmektedir ki, bir dizi toplumsal sorun kronikleşmiş ve sonuçları da giderek ağırlaşmıştır. Bu sorunlar, özellikle şehir merkezindeki yüksek orandaki yapısal işsizlik, yoksulluk düzeyindeki artış, gelir ve yaşam standartları konusunda toplumda artan kutuplaşma şeklinde özetlenebilir.⁵⁰ Neo-liberalizmin kronikleşmiş sorunlarının kent bağlamındaki en önemli sonucu ise konut sorunudur. Aslında Borja'nın da belirttiği gibi, konut hakkı uluslararası insan haklarında yer alan ve sosyo-ekonomik haklar kapsamında pek çok ülkenin anayasasında yer alan bir haktır.⁵¹ Ama kamu politikaları alanında hemen hemen hiç prensip olarak yer almamaktadır, daha ziyade "programatik bir hak" düzeyinde kalmaktadır.⁵² Dahası neo-liberal kentsel dönüşüm stratejilerinin yarattığı rant ekonomisi emlak ve yapı değerlerini ve kiralarnı olağanüstü

⁴⁷ Roth, **a.g.e.**, s. 25.

⁴⁸ Harvey, **Sosyal Adalet ve Şehir**, s. 28-29.

⁴⁹ **A.g.e.**, s. 56-61.

⁵⁰ Brodie, **a.g.e.**, s. 24.

⁵¹ Borja, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁵² **A.g.e.**

derecelerde arttırmakta ve sıradan bir ücretli emekçinin ödeyemeyeceği oranlara gelmektedir.⁵³

Neo-liberal kentleşmenin sebep olduğu tüm bu sorunlara karşısında kentliler de sessiz kalmamakta ve dünyanın pek çok farklı yerinde kent-tabanlı toplumsal hareketler ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ilginç bir tezat vardır. Küreselleşme bir yandan ekonomiyi ulusal sınırların ötesine taşıyarak dönüştürürken, öte yandan ulus devletlerin kontrol kapasitelerini aşındırdığı için siyaseti ise ters yöne, yani yerelleşmeye doğru itirmiştir.⁵⁴ Bunun sonucu olarak, yeni kentsel hareketler büyük ve merkezi kitle örgütlerinden değil, yerelerde oluşturulan ittifaklar ve dayanışma ağları üzerinden çıkmaktadır. Bu nedenle de farklı kentlerde ve ülkelerde yerel sorunlar üzerinden harekete geçen kitleler birbirleriyle sınırlı ilişkiler kurmaktadır. Aslında iletişim teknolojilerindeki gelişim ve Dünya Sosyal Forumu gibi girişimler bu farklı toplumsal hareketlerin bir araya gelme çabalarının da olduğunu göstermektedir. Fakat şimdiye kadar bu yönde başarılı sonuçlar alındığını söylemek mümkün değildir. Bu farklı farklı toplumsal hareketlerin birbirlerine bağlanması mümkün müdür ya da nasıl bağlanabilir soruları pek çok yazar tarafından sorulan sorulardır. Toplumsal hareketler yazınında bu konuda "küyerelleşme" (*ing.* Glocalization) kavramı ön plana çıkmaktadır. Buna göre, küresel ve yerel yönelimlerin, kimliklerin ve yaklaşımların bir kombinasyonu ile toplumsal hareketlerin birbirlerine bağlanması çağrısı yapılmaktadır.⁵⁵ Harvey, yerel hareketlerin başarılı olabilmesi için daha geniş, evrensel ve sınıf odaklı mücadeleler şeklinde birbirlerine bağlanmaları gerektiğini söylemektedir.⁵⁶ Manuel Castells'de benzer bir şekilde, kentsel hareketlerin sınıf hareketleri ile ilişkilmesi ve anti-kapitalist bir nitelik kazanması gerektiğini söylemektedir.⁵⁷

Bu noktada da konu kentsel hareketlerin sınıfsal kimliği tartışmasına gelmektedir. Çoğu zaman yeni toplumsal hareketler yalnızca orta-sınıf hareketi olarak görülürler ki Roth'un da belirttiği gibi, bu doğru değildir çünkü bu hareketler orta-sınıftan çok daha geniştir.⁵⁸ Aslında bu hareketlerin içerdikleri kitlenin büyük çoğunluğu ücretli emekçiler, yani işçi sınıfının üyeleridir. Daha da önemlisi, neo-liberal ekonomi politikalarının esnekleştirmeleri sonucu

⁵³ Hassan, **a.g.e.**, s. 295.

⁵⁴ Brodie, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁵ Roth, **a.g.e.**, s. 27; Harvey, **Umut Mekanları**, s. 111-112.

⁵⁶ Bkz. David Harvey, **Justice, Nature and the Geography of Difference**, Oxford: Blackwell, 1997.

⁵⁷ Manuel Castells, **The Urban Question: A Marxist Approach**, çev. Alan Sheridan, London: Edward Arnold, 1977, s. 377.

⁵⁸ Roth, **a.g.e.**, s. 30.

güvencesizleşen ve emeğinin değeri giderek azalan prekaryalaşmış bir işçi sınıfı kentsel hareketler içerisinde önemli bir yoğunluğa sahiptir.⁵⁹

İşçi sınıfının kentsel hareketler içerisindeki konumuna dikkat çekerken sınıf kavramının kendisini de tartışmak gerekmektedir. Kapitalizmin tarihinde uzunca bir süre kalkınma ve sanayileşme kavramları bir arada kullanıldı ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımları sanayileşme üzerinden kavramsallaştırıldı.⁶⁰ 1980'lerden itibaren ise, Batı Avrupa ve ABD'de sanayi istihdamı rakamlarının tersine dönüş eğilimi ve "hizmetler" denen sektörlerdeki hızlı bir artış yaşanmaya başlandı.⁶¹ Böylece gelişmişlik paradigması da değişti, küçülen imalat sanayi ve büyüyen hizmet sektörü gelişmişliğin yeni sembolleri haline geldi. Bunun sonucunda işçi sınıfının küçüldüğü, özellikle gelişmiş metropollerin artık işçiler değil "yeni orta sınıflar" tarafından işgal edildiği post-endüstriyel bir dünya tahayyül edilir oldu.

Öncelikle bu sanayisizleşme iddialarına karşı bir kaç itirazı dillendirmekte fayda var. Castells, "sanayileşmenin çözüldüğünü" iddia eden analistlerin Avrupa ve ABD odaklı bakarak küresel çapta bir eğilim varsayma hatasına düştüklerini söyler. Oysa, Castells'in gösterdiği üzere, ILO istatistiklerine göre 1963-1989 arasında küresel çapta imalat sanayi %72'lik bir artış göstermiştir ve 1990'larda da artış eğilimi devam etmiştir.⁶² Harvey de benzer bir tespit yapar ve Dünya Bankası'nın tahminleri üzerinden 1966-1995 arasında küresel emek gücünün ikiye katlandığına işaret eder.⁶³ Ayrıca ABD ve Avrupa'daki sanayi istihdamındaki düşüşün abartıldığı kadar dramatik rakamlara tekabül etmediğini söyler. Benzer bir durumun İstanbul'daki istihdam oranlarında da geçerli olduğu görülmektedir. TÜİK'in Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri'ne göre 1992-2007 arasında İstanbul'daki imalat sanayinde (inşaat dahil) çalışanların tüm çalışanlar içindeki oranı azalırken, ticaret ve hizmet sektörlerinde çalışanların oranı artmıştır. Fakat halen daha İstanbul'da nüfusun önemli bir bölümü imalat sanayinde çalışmaktadır.⁶⁴

⁵⁹ Borja, **a.g.e.**, s. 33; David Harvey ve Chad Kautzer, "Sınıf, Kriz ve Şehir: David Harvey ile Bir Söyleşi", **Sınıf İlişkileri: Sureti Soyundurulmuş Bir Resim mi?**, Haz. M. Nedim Süalp ve diğ., Ankara: Bağlam Yayıncılık, 2011, s. 119.

⁶⁰ Melih Ersoy, "Sanayisizleşme Süreci ve Kentler", **Praksis**, sayı: 2, Bahar 2001, s. 33.

⁶¹ **A.g.e.**

⁶² Manuel Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 280.

⁶³ Harvey, **Umut Mekanları**, s. 60-61.

⁶⁴ TÜİK 2007 verilerine göre İstanbul'da tüm çalışanlar içinde imalat sanayinde çalışanların oranı % 36,7; ticaret'te çalışanların oranı % 35,7; hizmetlerde çalışanların oranı % 27,1'dir. Bkz. Akt. Asuman Türkün, Binnur Öktem Ünsal, Mücella Yapıcı, "İstanbul'da 1980'ler Sonrasında Kentsel Dönüşüm: Mevzuat, Söylem, Aktörler ve Dönüşümün Hedefindeki Alanlar", **Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm**, Der. Asuman Türkün, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 89.

Elbette bu durum sanayinin bir dönem belirli kentler etrafında toplanmış iken, giderek daha mobilize hale geldiği ve ademi-merkezileştiği gerçeğini değiştirmemektedir. En nihayetinde günümüz metropollerinin istihdam yapıları ağırlıklı olarak sanayiye değil, "hizmet sektörü" denen olguya dayalı hale gelmektedir. Bu durum işçi sınıfının küçüldüğü, sınıf çelişkilerinin kaybolduğu, kol işçilerinin refah düzeyinin artması sonucu işçi sınıfının orta sınıflaştığı gibi bir dizi iddianın temelini oluşturmaktadır ve bu savlara cevap verilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Ayrıca sınıf kavramsallaştırması sınıfsal olarak yapılacak çözümlerinin temel sorunsallarından biridir.⁶⁵ Bu nedenle kısaca Marksist sınıf kavramsallaştırması üzerinde durulacak ve post-endüstriyel tanımların neden sorunlu oldukları gösterilmeye çalışılacaktır.

Post- yaklaşımların sınıf kavramsallaştırması sınıfı yanlış toplumsal görünümlemler ile özdeşleştirmektedir: Bunlar *statü*, *meslek* ve *gelir*dir. Çoğunlukla Weberyen yaklaşımlarda görülen sınıfı **statü** ile özdeşleştirmenin sorunu, statünün insanların topluma ve birbirlerine karşı öznel nitelik taşıyan tutumlara dayanmasıdır.⁶⁶ Sınıfı **meslek türü**yle özdeşleştirme ise, işçi sınıfını kol emeği kullanılan işler ile sınırlandırmaktan kaynaklanır ve bu da farklı toplumsal gruplar arası çelişkileri gizler.⁶⁷ Sınıfı **gelir** üzerinden okuyan yaklaşım ise, yükselen yaşam standartlarının sınıf militanlığını yok ettiği iddiasını taşır. Bu yaklaşımın sorunu, sınıfsal çözümlerini "mutlak ücret" (nominal ücret) üzerinden yapmasıdır; oysa Marx işçi sınıfı tanımında zenginliğin dağılımını yansıtan "görelî geliri" kullanır. Hatta, Marx'a göre, görelî gelire bakmak da tek başına yetmez ve o gelirin nasıl kazanıldığına da bakılmalıdır.⁶⁸ Bu üç yaklaşım (statü, meslek ve gelir) sadece bir tür statik derecelendirme yapar. Oysa ki Marx'ın sınıf kavramı son derece dinamiktir. Ayrıca Marx'ın sınıf çözümlerini salt ekonomik inceleme nesnesinden ibaret değildir; onun için sınıf daha çok toplumsal bir kategoridir.⁶⁹ Marx hiçbir zaman türdeş bir işçi sınıfı öngörmez; işçi sınıfının değişik katmanlarını, sınıf içi bölünmelerini ve çelişkilerini de inceler.⁷⁰ Ayrıca Marx işçi sınıfını imalat sanayi tek bir meslek grubuyla da sınırlamamıştır. Neticede işçi sınıfının meslek dağılımı o dönemin sermaye birikiminin yapısını yansıtır ve bu nedenle işçi sınıfının sabit bir meslek grubu olmamıştır. Ayrıca Marx'ın yaşadığı dönemde en büyük ücretli işçi grubu sanayi değil, ev hizmetçileriydi ve Marx'da bu durumdan metinlerinde bahseder. Bu minvalde

⁶⁵ Örneğin bkz. Metin Özügürü, "Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları", **Praksis**, sayı: 8, Güz 2002, s. 29-50.

⁶⁶ Alex Callinicos ve Chris Harman, **Değişen İşçi Sınıfı: İşçi Sınıfının Değişen Yapısı Üzerine Denemeler**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Z Yayınları, 1994, s. 9.

⁶⁷ **A.g.e.**, s. 10.

⁶⁸ **A.g.e.**, s. 11.

⁶⁹ Tülin Öngen, "Marx ve Sınıf", **Praksis**, sayı: 8, Güz 2002, s. 20.

⁷⁰ **A.g.e.**, s. 21.

de, Marx'ın metinleri üzerinden bir egemen mavi yakalı işçi profili çıkarılması ayrıca ironiktir.⁷¹

Marksist sınıf anlayışının ayırt edici özellikleri şu şekilde sıralanabilir: (1) Sınıf **bir ilişkidir**, yani toplumsal ast/üst düzenindeki yerine bağlı değildir; (2) sınıf **antagonistik** bir ilişkidir; (3) sınıf, burjuva sınıfının üretim araçları ve doğrudan üreticilerin emeği üzerinde denetim sağlama çabaları sonucunda **üretim sürecinde şekillenir**; (4) sınıf kendisinin ya da başkalarının düşünebildiğinden bağımsız olarak, üretim ilişkilerindeki fiili yerine bağlıdır, yani **nesnel bir ilişkidir**.⁷²

Bu noktada bazı Marksist yazarların yaptığı sınıf tanımlarına bakmakta fayda vardır. Örneğin Marksist tarihçi Geoffrey de Ste Croix sınıfsal konumun üretim ilişkileri içindeki yerinde bağlı olduğu doğrultusunda son derece iyi bir tanım yapmıştır:

"Sınıf (özünde bir ilişki olarak) sömürünün toplumsal bir yapıda somutlaşmış halinin kolektif ifadesidir. Ben sömürü sözcüğünden başkalarının emeğinin ürününün bir parçasına el koymayı anlıyorum..."

Bir *sınıf* (belirli bir sınıf), öncelikle üretim koşulları (üretim araçları ve emek) ve diğer sınıflara (asıl olarak mülkiyet ya da denetimin derecesi temelinde) girdikleri ilişkiyle tanımlanan, bütün toplumsal üretim sistemi içindeki konumlarıyla belirlenen bir grup insandır."⁷³

İşçi sınıfının sadece kol işçisi meslek gruplarıyla sınırlandırılmayacağını, sınıf kavramının bundan çok daha geniş olduğunu söyleyen Ernest Mandel'in tanımı da şu şekildedir:

"Marx'ın kapitalizm çözümlemesindeki proletaryanın belirleyici yapısal karakteristiği, insana emek-gücünü sattıran sosyo-ekonomik zorlamadır. Bu durumda proletarya kavramının içine sadece sanayide çalışan kol işçileri değil, aynı temel kısıtlamalara tabi olan bütün üretken olmayan ücretli işçiler de girerler. Aynı temel kısıtlamalar derken kastettiğimin, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmama, geçim araçlarına doğrudan ulaşmama (toprağa asla özgürce erişilemez!), emek gücünü az çok sürekli biçimde satmadan geçim araçlarını satın almaya yetecek kadar para bulamamadır."⁷⁴

Görüldüğü gibi, doğru bir Marksist sınıf tanımını dert edinenlerin karşlarına aldıkları tartışmalardan biri de "üretken emek" ile "üretken olmayan emek" ayırımına dayanan ayırımdır. Çünkü bugün yaygın şekilde kullanılan işçi sınıfının küçüldüğü tezleri sanayinin küçülmesine dayandırmaktadırlar. Başka bir deyişle, işçi sınıfını üretken emek, yani sanayi işlerinde

⁷¹ Callinicos ve Harmana, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁷² **A.g.e.**, s. 13.

⁷³ Geoffrey de Ste Croix, "Class in Marx's Conception of History, Ancient and Modern", **New Left Review** 146, s. 43'ten aktaran **a.g.e.**, s. 12.

⁷⁴ Ernest Mandel, **Capital**'e yazdığı "giriş"ten aktaran, **a.g.e.**, s. 29.

konumlandırılan mavi yakalı kol işçisi ile sınırlamaktadırlar. Aynı çıkarımın devamı olarak da, hizmet sektörü olarak tanımlanan alanda çalışan üretken olmayan emeği, yani kafa emeğini işçi sınıfı kavramının dışına çıkarmaktadırlar. Oysa kafa emeği - kol emeği ayrımı giderek karmaşıklaşan kapitalist üretim sürecinin sonucunda ortaya çıkan teknik iş bölümü sınıfsal bir ayrışma değil, sınıf içi bir farklılaşmadır.⁷⁵ Sınıfsal konum teknik iş bölümüne değil, bireyin üretim araçları ile arasındaki ilişkiye bağlıdır ve daha öncede belirtildiği gibi üretim araçlarına sahip olup olmamak son derece nesnelidir.⁷⁶ Bunun bir diğer anlamı sınıfın ortaya çıkışı ile bireyin bilinci arasında bir ilişki yoktur. Sınıf bilinçten değil, nesnel koşullardan doğar; kendisi sınıfsal konumunun bilincinde olsun ya da olmasın fark etmez, hatta bilinç ile sınıfsal konum çelişiyor dahi olabilir.⁷⁷ Üretim araçları üzerindeki mülkiyetten bahsedildiğinde de kast edilen *de jure* bir unvan değil, *de facto* sahiplik halidir.⁷⁸ Yani egemen sınıf üretim araçlarını *de facto* denetliyorsa, bunlara *de jure* olarak da sahip olması gerekmez.

Literatürde sıkça kullanılan "hizmetler" kavramı, Castells'in de vurguladığı gibi, son derece yanıltıcı ve muğlak bir kavramdır. Kavram tarım, madencilik, inşaat, imalat ya da kamu hizmetleri dışında kalan her şeyi kapsayan artık bir kavram olarak kullanılmaktadır⁷⁹ ve bu haliyle oldukça sorunludur. Stanley Aronowitz'in tanımlamasıyla, fabrika ve büro emeğini arasında temel bir fark olduğu savı üzerinden kurulan ayrım "bilimden çok toplumsal ideolojiye dayalı bir kategoridir".⁸⁰ Alex Callinicos da beyaz yakalılar denilen grubun aşırı yüzeysel yaklaşım sonucu olağanüstü heterojen olan bu grubun tek bir başlık altında toplanmasının sıkıntılı olduğunu söyler ve üretim ilişkilerindeki konumlarına göre beyaz yakalıları üç gruba ayrılması gerektiğini söyler: "(1) Kapitalist sınıfın ayrıcalıklı mensubu olan, sermaye birikin süreci ile ilgili kararların alınmasına katılan küçük azınlık; (2) yüksek maaş alan beyaz yakalı işçilerin oluşturduğu, çoğu emek ile sermaye arasındaki ara kademe yönetici ve denetleyici görevlerini yürüten çok daha geniş grup, 'yeni orta sınıf'; (3) yaptıkları iş üzerinde kol işçilerinden fazla bir denetime sahip olmayan ve çoğu kez kol işçilerinden de düşük maaş alan sıradan beyaz yakalı işçilerin oluşturduğu çoğunluk."⁸¹ Bu şekilde bakıldığında, küreselleşen kapitalizmle birlikte işçi sınıfının küçülmesinden değil, tam aksine genişlemesinden bahsetmek gerekir. Mavi yakalı egemenliğindeki işçi sınıfı tablosunun beyaz

⁷⁵ Öngen, **a.g.e.**, s. 22.

⁷⁶ Callinicos ve Harman, **a.g.e.**, s. 22.

⁷⁷ **A.g.e.**

⁷⁸ **A.g.e.**, s. 36.

⁷⁹ Castells, **Ağ Toplumunun Yükselişi**, s. 280.

⁸⁰ Stanley Aronowitz, **False Promises**, New York, 1973, s. 292'ten aktaran Callinicos ve Harman, **a.g.e.**, s. 11.

⁸¹ Callinicos ve Harman, **a.g.e.**, s. 14.

yakalıların lehine dönüşmeye başladığı çok da yeni bir tespit sayılmaz aslında. David Lockwood *The Blackcoated Worker* (1958) adlı çalışmasında bu dönüşümü öngörmüştür.⁸² Harry Braverman'de *Labour and Monopoly Capital* (1974) adlı çalışmasında, "büro işlerinin büyük bölümünün yarı-vasıflı, tekrara dayalı ve elle yapılan işlemlerden oluşmaya başlaması[yla]" büro işinin sanayileşmesinden bahseder.⁸³

Görüldüğü üzere, Marksizm *post-* kuramların iddia ettiği gibi sınıf çelişkilerinin ya da sınıfların ortadan kalkmasıyla işlevsizleşmiş falan değildir. Sorun işçi sınıfı kavramının fazla dar ve yüzeysel okumalar üzerinden kavramsallaştırılmasıdır. Küreselleşen dünyada sanayinin ademi-merkezileşme eğilimi sonucu günümüz kentlerinin işçi sınıfının mekanı olma durumu değişmemiş, sadece işçi sınıfının yapısında değişim yaşanmıştır.

3.1) Kent Hakkına Doğru

Neo-liberalizmin kentleşme politikalarına karşı ortaya çıkan kentsel hareketler göstermektedir ki, "kent hakkı" entelektüel çeperden çıkarak toplumsal bir talebe denk düşmeye başlamıştır. Fakat Harvey'nin de vurguladığı gibi, kent hakkı henüz boş gösteren durumundadır.⁸⁴ Şu anki toplumsal durum için olasılıklarla doludur ve kent hakkının anlamı içini kimin, nasıl dolduracağına bağlıdır. Bugünün artan eşitsizliklerine, küreselleşen ve kentleşen sermayenin ilerleyişine karşı gündelik bir şehir yaşamına odaklanan güçlü bir anti-kapitalist hareketin yaratılması gerekmektedir.⁸⁵ Bugün finansal güce dayanan "demokrasi"ye karşı farklı demokratik araçlar geliştirmeğe ihtiyaç vardır. Çünkü Hobsbawm'ın belirttiği gibi: "Piyasa egemenliği ideali, liberal demokrasinin tamamlayıcısı değil, onun alternatifidir. Gerçeği söylemek gerekirse, piyasa egemenliği ideali her türden politikanın alternatifidir..."⁸⁶ Gezi Eylemleri sonrasında hemen her semtte ortaya çıkan park forumları böylesi bir demokrasi krizine verilen bir tepkiydi. Henüz ne anti-kapitalist nitelikte ne de örgütlü olmasa da yaşanan süreç kent hakkının gelecekte artan derecede toplumsal mücadelelerin konusu olmaya devam edeceğini göstermektedir. Kent tabanlı isyanların talebi kentleşme süreci ve artı-değerin kullanımı üzerinde kontrol için kolektif olarak söz sahibi olmak olmalıdır.⁸⁷ Ayrıca Harvey'nin belirttiği gibi kent hakkı kaynaklara erişimden çok daha fazlasıdır:

⁸² Aktaran **a.g.e.**, s. 30-31.

⁸³ Harry Braverman, **Labour and Monopoly Capital**, Londra ve New York, 1974'ten aktaran **a.g.e.**, s. 31.

⁸⁴ Harvey, **Asi Şehirler**, s. 36.

⁸⁵ **A.g.e.**, s. 36-37.

⁸⁶ Eric Hobsbawm, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 109.

⁸⁷ Harvey, **Asi Şehirler**, s. 68-69.

"...şehir hakkı, şehrin barındırdığı kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkından çok daha öte bir şeydir: Şehri gönlümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır bu. Dahası, bireysel değil kolektif bir haktır, çünkü şehri yeniden icat etmek kaçınılmaz olarak kentleşme süreçleri üzerinde kolektif bir gücün uygulanmasına bağlıdır. Kendimizi ve şehrimizi şekillendirmek ve yeniden şekillendirmek, insan hakları içinde en değerli, fakat bir o kadar da ihmal edilmiş olanıdır."⁸⁸

Henüz içi doldurulmamış kent hakkını piyasa ekonomisi ve teknokratlar aracılığıyla büyük oranda kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda ilerlemektedir. Buna karşı sessiz çoğunluk olan işçi sınıfının örgütlenmesi gerekmektedir. Fakat sınıf mücadelesinin geleneksel başlangıç noktası olan fabrikalar bugün aynı derecede merkezi öneme sahip değildir. Fabrikalar ya ortadan kalkmış ya da çok zorlaştıracak derecede gezginleşmiştir. Ayrıca sanayinin ademi-merkezileşmesi, sanayi dışı alanlarda da geçici sözleşmeli çalışanların çokluğu ve sirkülasyonu nedeniyle alternatif örgütlenme modellerine ihtiyaç duyulmaktadır.⁸⁹ Bu nedenle artık kent çapında hareket olanağı sağlayacak, farklı sosyal veya sınıf içi gruplar arası iletişimi kuracak, mekansal siyaseti mümkün kılan ve işçi sınıfının coğrafi uzamına denk düşen ve metropol alanını kapsayıcı alternatif bir örgütlenme modeline ihtiyaç vardır. Bunun ne olabileceğine dair henüz elimizde fazla bir şey yok. Dünya çapında gözlenen toplumsal hareketlerin süreç içerisinde böylesi bir alternatif arayışına cevaplar üretebilecek olasılıklara açıktır.

4) SONUÇ

Antik-Yunan demokrasisinde kent politikanın üretildiği ve icra edildiği asli mekândı. Modernite ve sanayileşme ile birlikte de kent mekânı siyaset, ekonomi ve toplumun çok daha yoğun bir ilişki içinde girdiği bir yer haline geldi. Burjuva devrimleri, komünler, sosyalist devrimler hep kentte başladı ve kentte sona erdi. Tarihsel bağlamda kent mekânı bütün köklü siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümün odağında yer adlı. Günümüzde de bu kentsel mekân bu merkezi konumunu kaybetmiş değildir. Neo-liberalizm de dayattığı piyasa odaklı dönüşümleri, yine kendi yarattığı küresel kentler üzerinden işletmektedir. Buna karşı, küreselleşme-karşıtı toplumsal hareketler de yine aynı kentlerin kamusal mekânlarında ortaya çıkmakta ve mücadelelerini sürdürmektedir.

Demokrasi ile kent arasında biçimselliğin ötesinde özsel bir ilişki söz konusudur. Çünkü demokrasi toplumun farklı kesimlerinden öznelere karşı karşıya gelebilecekleri, paylaşım ve müzakere süreçlerini işletebilecekleri bir kamusal alana ihtiyaç duymaktadır. İşte kent

⁸⁸ A.g.e., s. 44.

⁸⁹ Harvey, *Umut Mekânları*, s. 70-71.

mekânının düzenleniş tarzı bu kamusal alanın sağlanmasında başat araçtır. Fakat neo-liberal dönüşümün son otuz yılda kentsel mekânda yarattığı tahribat ile, zaten burjuva demokrasilerinde çok kısıtlı olan bu kamusal alanları bütünüyle ortadan kaldırmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik rasyonalitesine uyumlaştırılan kentlerde toplumsal ilişkilerin çok boyutluluğu göz ardı edilmektedir ve uygulanan stratejiler apolitik bilimsel pratikler gibi sunulmaktadır.

Her ne kadar neo-liberal küreselleşme siyasal iktidarlar nezdinde hegemonyasını tesis etmiş durumda olsa da, dünyanın her yerinde ortaya çıkmakta olan toplumsal hareketler göstermektedir ki bu hegemonya kitleler nezdinde tam olarak kurulamamıştır. Bu da kentliler açısından halen bir umudun olduğunu göstermektedir. Küreselleşmenin siyasal kararlar üzerindeki bütün kamuflajına rağmen yerel ve ulusal alanda siyasal çeşitlilik giderek artmaktadır.⁹⁰ Neo-liberalizmin kentleşmesinin alternatifi mümkündür ve kentsel hareketler böylesi bir alternatifi üretebileceği alanı teşkil etmektedirler.

⁹⁰ Roth, a.g.e., s. 27-28.

KAYNAKÇA

- Borja, J. (2010) "Democracy in Search of the Future City", **Cities for All: Proposals and Experiences towards the Right to the City**, Ed. Ana Sugranyes ve Charlotte Mathiver, Santiago: Habitat International Coalition (HIC), s. 29-42.
- Brodie, J. (2000) "Imagining Democratic Urban Citizenship", **Democracy, Citizenship and the Global City**, Ed. Engin F. Isin, London & New York: Routledge, s. 110-128.
- Callinicos A. & Harman, C. (1994) **Değişen İşçi Sınıfı: İşçi Sınıfının Değişen Yapısı Üzerine Denemeler**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Z Yayınları.
- Castells, M. (1977) **The Urban Question: A Marxist Approach**, çev. Alan Sheridan, London: Edward Arnold.
- _____ (2013) **Ağ Toplumunun Yükselişi**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, M. (2001) "Sanayisizleşme Süreci ve Kentler", **Praksis**, sayı: 2, Bahar , s. 32-52.
- Harvey D. (2011) **Umut Mekânları**, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (2013) **Sosyal Adalet ve Şehir**, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (1997) **Justice, Nature and the Geography of Difference**, Oxford: Blackwell.
- _____ (2003) **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- _____ (2013) **Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru**, Çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey D. ve Kautzer, C. (2011) "Sınıf, Kriz ve Şehir: David Harvey ile Bir Söyleşi", **Sınıf İlişkileri: Sureti Soyundurulmuş Bir Resim mi?**, Haz. M. Nedim Süalp ve diğ., Ankara: Bağlam Yayıncılık, s. 118-128.
- Hassan, A. (2010) "The World Class City Concept and its Repercussions on Urban Planning for Cities in the Asia Pacific Region", **Cities for All: Proposals and Experiences towards the Right to the City**, Ed. Ana Sugranyes ve Charlotte Mathiver, Santiago: Habitat International Coalition (HIC), s. 289-300.

Hobsbawm, E. (2008) **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Jessop, B. (2005) "Globalisation, Entrepreneurial Cities and the Social Economy", **Urban Movements in a Globalising World**, Ed. Pierre Hamel, Henri Lustiger-Thaler ve Margit Mayer, New York: Taylor & Francis e-Library, s. 81-100.

Lefebvre, H. (2009) **State, Space, World: Selected Essays**, Ed. Neil Brenner ve Stuart Elden, Çev. Gerald Moore, Neil Brenner ve Stuart Elden, Minneapolis: University of Minnesota.

_____ (2013) **Kentsel Devrim**, Çev. Selim Sezer, İstanbul: Sel Yayınları.

_____ (2000) **Writings on Cities**, Çev. ve Ed. Eleonore Kofman ve Elizabeth Lebas, Oxford: Blackwell.

Mayer, M. (2005) "Urban Social Movements in an Era of Globalisation", **Urban Movements in a Globalising World**, Ed. Pierre Hamel, Henri Lustiger-Thaler ve Margit Mayer, New York: Taylor & Francis e-Library, s. 141-156.

Miller, B. (2007) "Modes of Governance, Modes of Resistance: Contesting Neoliberalism in Calgary", **Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers**, Ed. Helga Leitner, Jamie Peck ve Eric S. Sheppard, New York: The Guilford Press, s. 223-249.

Öngen, T. (2002) "Marx ve Sınıf", **Praksis**, sayı: 8, Güz, s. 9-28.

Özğürlü, M. (2002) "Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları", **Praksis**, sayı: 8, Güz, s. 29-50.

Perelman, M. (2012) **Barbaric Sport: A Global Plague**, çev. John Howe, New York: Verso.

Pollitt, C. & Dan, S. **The Impacts of the New Public Management in Europe: A Meta-Analysis**, European Commission: COCOPS Work Package 1 - Deliverable 1.1, s.5, http://www.cocops.eu/wp-content/uploads/2012/03/WP1_Deliverable1_Meta-analysis_Final.pdf [14.01.2014].

Roth, R. (2005) "New Social Movements, Poor People's Movements and the Struggle for Social Citizenship", **Urban Movements in a Globalising World**, Ed. Pierre Hamel,

Henri Lustiger-Thaler ve Margit Mayer, New York: Taylor & Francis e-Library, s. 25-44.

Ruppert, E. S. (2000) "Who Governs the Global City?", **Democracy, Citizenship and the Global City**, Ed. Engin F. Isin, London & New York: Routledge, s. 275-288.

Türkün, A. & Öktem Ünsal B. & Yapıcı, M. (2014) "İstanbul'da 1980'ler Sonrasında Kentsel Dönüşüm: Mevzuat, Söylem, Aktörler ve Dönüşümün Hedefindeki Alanlar", **Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm**, Der. Asuman Türkün, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 79-139.